

Mateja Ratej

TRIUMFATOR

Anton Korošec v prvi Jugoslaviji

Recenzenta:
dr. Radmila Radić
dr. Zlatko Matijević

UVOD

Politična biografija

Ko je najvplivnejši slovenski politik prve polovice 20. stoletja Anton Korošec februarja 1939 sprejemal diplomu častnega meščana Mestne občine Ljubljana iz rok župana Jura Adlešiča, je ta med drugim dejal: »Kakor ste bili pomladi 1918 triumfator svojih idej, ste danes triumfator svojih dejanj! Tedaj je bil naš program majska deklaracija, danes je pa edini program Slovenije – dr. Anton Korošec!«¹ Suvereni politični vodja Slovencev in prvi med jugoslovanskimi politikami na Slovenskem ob začetku druge svetovne vojne skorajda ni mogel terjati več od zgodovine. Spričo njegove iznajdljivosti, prilagodljivosti in bistrumnosti se je bilo težko ubraniti vtisa, da se spremeni v zlato vse, česar se dotakne roka karizmatičnega sinjeokega katoliškega duhovnika v izmuzljivi in kaotični realnosti Karađorđevićeve Jugoslavije.

7 ■

A vendar je z nenadno Koroščevo smrtjo decembra 1940 politična slika slovenskega prostora kmalu pokazala popolnoma drugačno podobo, kot si jo je zamišljal politik, ki si je prizadeval za popolno prežetje slovenske družbe s katoliško mislijo. Zgodilo se je natanko tisto, česar se je Anton Korošec najbolj bal: z nemško okupacijo Jugoslavije aprila 1941 so v jugoslovanskem in slovenskem prostoru politično pobudo iz ure v uro bolj prepričljivo prevzemali komunisti kot dotlej dve desetletji obstranska, preganjana in ilegalna, a sijajno organizirana politična organizacija, proti kateri je Korošec kot član različnih jugoslovanskih vlad napenjal vse sile že od stavke železničarjev leta 1920, ko je bil minister za promet.

1 Dr. Anton Korošec – edini program Slovenije, Slovenec, 21. 2. 1939, 1.

Korošec je kot načelnik z avtoritarnimi osebnostnimi predispozicijami vodil Slovensko ljudsko stranko v letih 1917–1940, politične interese stranke, ki jih je zaradi visoke volilne podpore zlahka predstavljal kot slovenske nacionalne interese, pa je uresničeval zlasti s sklepanjem kompromisov s srbsko Narodno radikalno stranko. Ta najvplivnejša stranka v državi, glavna zagovornica uzakonjenega narodnega in državnega unitarizma, je v politični dikciji ostro nasprotovala programski zahtevi Slovenske ljudske stranke po zakonodajni avtonomiji, hkrati pa ji je stranka prišla prav za obvladovanje konfliktnih hrvaško-srbskih odnosov, ki so v obdobju med svetovnjima vojnama predstavljali osrednjo točko politične polarizacije v jugoslovanski državi. Anton Korošec je brezhibno razumel tako svojo vlogo kot frekvenco srbske stranke v tej politični igri, zato je bil odličen sogovornik številnih poglobitnih srbskih radikalcev. Nepremostljiva osebna antipatija političnih prvakov, srbskega Nikole Pašića in hrvaškega Stjepana Radića, do Koroščeve osebnosti je bila tako morda največji karierni poraz slovenskega pragmatika, ki v politiki ni poznal zamer.

Pričujoča monografija je plod raziskav s področja biografskih študij zadnjih dveh desetletij, prepletenih s poglobljeno študijo politike največje in najvplivnejše slovenske politične stranke med svetovnjima vojnama, ki sem jih opravila deloma v času diplomskega, magistrskega, doktorskega in podoktorskega študija v letih 1999–2007, deloma pa v kasnejšem raziskovalnem delu vse do konca druge deкаде 21. stoletja. Objavljene so bile v slovenskih, hrvaških in srbskih znanstvenih publikacijah s področja zgodovinopisja, zlasti pa v *Zgodovinskem časopisu*, *Prispevkih za novejšo zgodovino*, *Časopisu za zgodovino in narodopisje* in *Zgodovini za vse*.

Za knjižno objavo so bile razprave nadgrajene in smiselno povezane v časovni, a zlasti v tematski lok, ki se zmore približati osnovnim delcem preteklih stvarnosti bolj kot pa v časovne nize pedantno urejeni pretekli dogodki. V časovno ver-

tikalo ujeta preteklost je pač vselej najprej kolektivno slepilo, ki prihodnjim generacijam daje lažen občutek obvladovanja preteklosti. Ob tem ostaja do kraja enigmatičen, neponovljiv in nevpletenim nikoli do kraja razumljiv družbeni kontekst, a ravno ta ključno določa tako posameznike in njihova dejanja kot skupnosti in dogodke, ki jih te generirajo. S konceptom t. i. celovite biografije, ki posameznika z dnevniško diagnostiko izvzema iz družbenega okolja in povzdiguje linearno izpolnjenost njegovega življenjskega kroga za spodbuditev in osmislitev vrednot prihodnjih generacij, se torej v tej monografiji ne bomo ukvarjali. Le v biografijo, ki z zornega kota konkretnega posameznika motri in pojasnjuje pretekle družbene zakonitosti, pojme, pojave, odnose, mišljenja in stanja ter se ob tem ne polašča preteklosti z objestnostjo razlagalnih postopkov, je mogoče verjeti!

Idejni in mišljenjski spekter Antona Korošca se v prvem obdobju obstoja jugoslovanske države v letih 1918–1929 najprepričljiveje izrisuje skozi parlamentarno delovanje Slovenske ljudske stranke, medtem ko je njegovo politično misel v tridesetih letih 20. stoletja, ki jih je zaznamovala kraljeva diktatura z razpustitvijo parlamenta in političnih strank, mogoče razumeti s tematizacijo nekaterih vidnejših pojmov in pojavov jugoslovanskega političnega prostora, do katerih se je Korošec opredeljeval. To delo s tem neposredno izrisuje politično biografijo načelnika Slovenske ljudske stranke v času prve jugoslovanske države ne le zato, ker za pogosto izrečeno sintagmo »odločitev vodstva stranke« ni stal nihče drug kot Anton Korošec, marveč tudi zato, ker je vplivni politik obvladoval razmerja s ključnimi jugoslovanskimi političnimi akterji z nesporno legitimacijo političnega vodje Slovencev v državi, ki jo je pomagal oblikovati.

Monografijo zaključuje poglavje o boju za Koroščevo politično dediščino ob razpadu socialistične Jugoslavije in v času pluralizacije slovenskega političnega prostora v začetku devetdesetih let 20. stoletja, ki ustvarja vez z današnjim

časom. Kajti na prehodu v digitalnost v času družbene zaostritve zaradi globalnega odziva na epidemijo covid-19 predstavlja Koroščeva politična biografija obenem pomagalo za boljše razumevanje slovenske (politične) stvarnosti, ko peza socializma trideset let po razpadu druge Jugoslavije nepričakovano in ponovno bremeni slovensko skupnost. Tudi (ali predvsem) zato se je smiselno vrniti v čas prve jugoslovanske države, ki se je neprestano spopadal s krizami parlamentarizma in demokratičnega načina odločanja. Tam se je kar dve desetletji pred začetkom druge svetovne vojne začel in se postopno razvijal nepomirljiv antagonizem med ilegalnim komunističnim gibanjem in slovensko etabrirano politiko konservativne (katoliške) usmeritve, ki je enopartijski sistem odločanja v slovenskem prostoru prakticirala že vse od leta 1935, ko je njeno jedro s Koroščem na čelu postalo del vsedržavne Jugoslovanske radikalne zajednice.

Spričo skoraj popolne odsotnosti arhivov tedanjih političnih strank sloni obsežno raziskovanje političnega delovanja Antona Korošca med svetovnima vojnama na podrobni in kritični obravnavi tedanjega slovenskega in jugoslovanskega političnega oz. strankarskega časopisja (ob upoštevanju pojava cenzure tiska v pogojih diktature po letu 1929) ter ohranjenega arhivskega gradiva političnih akterjev, sicer pa vselej prvi govorijo različni tiskani viri: spomini, avtobiografije, sočasne družboslovne in humanistične razprave, leposlovni zapisi ipd. Kot zgodovinski vir nosijo v sebi najboljši približek resnice o preteklih mentalitetah.

Nekatere najprepoznavnejše jugoslovanske politične stranke bodo v nadaljevanju zapisane s kraticami: SLS = Slovenska ljudska stranka, NRS = Narodna radikalna stranka, H(R)SS = Hrvatska (republikanska) seljačka stranka, JMO = Jugoslovanska muslimanska organizacija, JDS² = Jugoslovan-

2 Jugoslovanska demokratska stranka je bila ustanovljena avgusta 1918 v Ljubljani, ko sta se združili obe obstoječi slovenski liberalni stranki, Narodno napredna stranka s Kranjske in Narodna stranka s Štajerske z drugimi

ska demokratska stranka, DS = Demokratska stranka, SDS = Samostojna demokratska stranka, JNS³ = Jugoslovanska nacionalna stranka, JRZ⁴ = Jugoslovanska radikalna zajednica.

Za pomoč pri nastajanju monografije in zlasti za skupno tkanje miselnega prostora prve jugoslovanske države se srčno zahvaljujem recenzentoma, znanstveni svetnici dr. Radmili Radić z beograjskega Instituta za noviju istoriju Srbije in upokojenemu znanstvenemu svetniku s Hrvatskog instituta za povijest v Zagrebu dr. Zlatku Matijeviću.

Maribor, pomlad 2022

Dr. Mateja Ratej

11 •

liberalnimi političnimi organizacijami s Štajerske, Koroške in Primorske. Od maja 1919 je bila stranka vključena v vsedrjavno DS ter s tem odločna zagovornica centralizma in unitarizma. Po organizacijskem preoblikovanju vsedrjavne JDS leta 1922 je bil njen slovenski del razdeljen na ljubljansko in mariborsko oblastno organizacijo JDS. Predsednik ljubljanske je bil Gregor Žerjav, mariborske pa najprej Ivan Rebek, nato Franjo Lipold. Marca 1924 se je od struje Ljubomirja Davidovića v DS odcepil prečanski Srb Svetozar Pribičević in ustanovil SDS, ki so se ji pridružili tudi slovenski liberalci/demokrati kot največji konkurent SLS med parlamentarnimi strankami.

Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, Beograd 1979 (dalje Gligorijević, *Parlament i političke stranke*), 160–161; Jurij Perovšek, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13, Ljubljana 1998 (dalje Perovšek, *Programi političnih strank*), 23 in 44.

3 **Jugoslovanska nacionalna stranka** je bila ustanovljena leta 1933 ob preimenovanju leta 1931 ustanovljene vsedrjavne Jugoslovanske radikalne kmečke zajednice. Pod vodstvom Bogoljuba Jevtića je bila na oblasti v letih 1931–1935 in v njenem okviru tudi slovenski liberalci, po oblikovanju vlade Milana Stojadinovića leta 1935 je delovala v opoziciji.

Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992, Ljubljana itd. 2006 (dalje Slovenska novejša zgodovina), 332.

4 **Jugoslovanska radikalna zajednica** je bila vsedrjavna stranka, ki so jo sestavljale z nastopom diktature razpuščene NRS, SLS in JMO. Prvaki – Milan Stojadinović, Anton Korošec in Mehmed Spaho – so si strogo razdelili vplivna področja v državi. Stojadinović (predsednik vlade v letih 1935–1938) kot nominalni vodja stranke in predsednik Glavnega odbora je imel izključno oblast v Srbiji, podpredsednika Korošec in Spaho pa v Sloveniji ter Bosni in Hercegovini.

Dragan Tešić, *Jugoslovanska radikalna zajednica u Srbiji 1935–1939*, Beograd 1997 (dalje Tešić, *JRZ u Srbiji*), 9 in 31.

KANONIZIRAN POLITIČNI VODJA

Slovenski biografski leksikon leta 1932

▪ 12

Ni obrobno vprašanje, kdaj, kje in kako nacionalne skupnosti vpisujejo svoje člane v skupnostni kanon, zlasti ko govorimo o vplivnih političnih osebnostih, ki jih kolektivi prepoznava-
jo kot nacionalne voditelje. Leta 1872 v Biserjanah pri Svetem Juriju ob Ščavnici rojen Anton Korošec, katoliški duhovnik in načelnik SLS, je bil uvrščen v *Slovenski biografski leksikon* leta 1932 v izstopajoče obsežnem geslu, ki je v podrobnostih govorilo o avstro-ogrskem, a predvsem jugoslovanskem politiku kot ključnem sokreatorju Karađorđevićeve Jugoslavije. Leto 1932 je bilo za Slovence političnih pomenov in simbolov polno leto, ko je SLS prvič po nastopu kraljeve diktature (1929) in zapovedanem razpustu političnih organizacij nastopila z navidezno nacionalno afirmativnim besedilom v t. i. punktacijah, katerega glavni namen pa je bila vrnitev stranke na jugoslovanski politični zemljevid. Leto 1932 je zaznamovalo tudi praznovanje Koroščeve šestdesetletnice, ki se je sprevrglo v nacionalno manifestacijo, Korošec pa je bil že januarja 1933 kazensko konfiniran na otoku Hvaru, kjer je ostal več kot leto dni.¹ A pojdimo od začetka.

Avtor biografskega gesla o Antonu Korošču je bil ljubljanski učitelj, geograf in zgodovinar katoliške usmeritve Silvo Kranjec. V drugi polovici 20. stoletja je za *Slovenski biografski leksikon* prispeval še več biografskih gesel medvojnih (predvsem katoliških) politikov, ki so v novi socialistični realnosti odzvanjala le še kot neprijetne reminiscence na nekdanjo politično stvarnost. Za izgrajevanje predvojnega jugoslovanskega imaginarija občutljiv pisec je že leta 1925 napisal knji-

¹ Slovenska biografija: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi290163/> (pridobljeno julija 2021).

žico *Pregled zgodovine Srbov, Hrvatov in Slovencev*, v kateri so »kronološko razvrščeni vsi važni dogodki v naši narodni zgodovini«, začeni v predslovanski dobi, leta 1927 pa obsežnejšo *Zgodovino Srbov*, kar ni bilo brez pomenov v luči Koroščevega razumevanja jugoslovanske politične realnosti. Ob desetletnici države je Kranjec leta 1928 izdal knjižni zgodovinski pregled *Kako smo se zedinili*, kjer se »posebno ozira na vlogo Slovencev v zgodovini jugoslovanskega zблиžanja in bojev za skupno državo«. Urednik Fran Saleški Finžgar je v predgovoru dramatično opisal, da je bilo Kranjčevo delo v programu celjske Mohorjeve družbe pravzaprav nadomestek za spominski zapis nepogrešljivega politika: »Baš ko je dr. Anton Korošec prijel za pero, da bi napisal svoje spomine o zedinjenju, so ga nepričakovano zateli važni politični in državni posli. Vsak ve, da mu ob tem ogromnem delu ni bilo mogoče pisati.« V letu, ko je nastalo biografsko geslo o Korošču, je Kranjec izdal še knjižico *Pregled zgodovine Jugoslovánov*, v kateri je desetletnico države v dikciji tedanjih srbskih političnih elit videl kot obletnico »osvobojenja«;² najbrž ni treba posebej poudarjati, da so t. i. prečanski politiki iz jugoslovanskih pokrajin nekdanje Avstro-Ogrske (zlasti hrvaški) takšno razumevanje ostro zavračali.

Silvo Kranjec je bil torej več kot primeren avtor biografskega zapisa o izpostavljenem jugoslovanskem politiku iz Biserjan, ki je v 12-milijonski državi (po štetju prebivalstva leta 1921) oz. v skoraj 14-milijonski (po štetju leta 1931) predstavljal dober milijon Slovencev (tako po štetju leta 1921 kot 1931). O Koroščevi življenjski poti je Kranjec pisal tudi ob vrhuncu slavilne evforije leta 1938, ko je »našega zmagovitega vodnika« z velikim sijajem pospremil v lastništvo prestižne titule častnega meščanstva Ljubljane in mu pripel tudi »velike izredne« zasluge za oblikovanje slovenske univerze

2 Silvo Kranjec, *Kako smo se zedinili*, Ljubljana 1928; *Isti, Pregled zgodovine Jugoslovánov*, Ljubljana 1932, 104; Slovenska biografija: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi301588/> (pridobljeno julija 2021).

(1919) ter Akademije znanosti in umetnosti (1938).³ S tem ko namenimo pozornost Kranjčevemu podrobnemu besedilu o Korošču v *Slovenskem biografskem leksikonu*, skušamo velikopoteznega slovenskega politika motriti iz časa, ki mu je pripadal, pri čemer dvoumnost oznake v Koroščevem primeru ne more biti naključna: kajti tako kot je politik pripadal času, je slejkoprej nastopil trenutek, ko je čas pripadal politiku. Anton Korošec je v letu 1939 postal častni občan več kot tristo slovenskih občin in častni doktor ljubljanske univerze, česar politično agilna levo usmerjena skupnost študentov ni sprejela mirno. Po protestih je bilo aretiranih osem študentov.⁴

- 14 Ljudsko šolo je Anton Korošec najprej obiskoval v domačem kraju, nato med letoma 1883–84 na Ptujju, kjer je bil gimnazijec v obdobju 1884–85 ter do leta 1892 v Mariboru gojenec dijaškega semenišča. Nato je študiral bogoslovje v Mariboru do leta 1896 in služboval kot kaplan na Sladki Gori pri Ponikvi v letih 1896–97 in v Radljah do leta 1898, bil je učni prefekt v dijaškem semenišču v Mariboru do leta 1902, doktor bogoslovja pa je postal poleti 1905 v Gradcu. Sodeloval je pri literarnem listu dijaškega semenišča in dopisoval v *Slovenski gospodar*; kot bogoslovec se je seznanil z Janezom Evangelistom Krekom, s sociološkimi članki je sodeloval pri listu bogoslovcev *Lipica*, pisal je v *Slovenca* in bil leta 1894 predsednik društva mariborskih bogoslovcev Slomšek. Tudi kot kaplan je dopisoval v časnika *Slovenec* in *Slovenski gospodar* (pod šifro -o-), od prihoda v Maribor je sodeloval tudi s časnikom *Südsteierischer Post*. Od spomladi 1898 je bil urednik *Slovenskega gospodarja*. Zaradi napadov na Nemce v

3 Silvo Kranjec, Pregled zgodovine Jugoslovanov, Ljubljana 1932, 100, 106; Isti, Dr. Anton Korošec – častni meščan ljubljanski, v: Kronika slovenskih mest, št. 2/1938, 115–116.

4 Slavko Kremenšek, Slovensko študentovsko gibanje 1919–1941, Ljubljana 1972, 354; France Filipič, Anton Korošec in marksisti, v: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 1/1991, 103.

člankih in pesmih, ki jih je pisal sam, je bil obsojen na šest tednov zapora, a od cesarja pomiloščen na plačilo globe.

Okrog Korošca so se na prelomu stoletja zbirali mladi, s tedanjim političnim slogaštvom pod skupno nacionalno znamko nezadovoljni duhovniki, ki so se uveljavljali na političnih shodih in v društvih. Kot odgovor na Nemcem naklonjeni, za nacionalno čuteče Slovence pa zloglasni časnik *Štajerc* so maja 1901 ustanovili politični štirinajstdnevnik *Naš dom*, ki ga je nekaj časa prav tako urejal Korošec; postal je glasilo katoliškega mladinskega gibanja na Štajerskem. Korošec je ob tem vedno odločneje nastopal na političnih shodih; na ustanovnem zboru katoliškega političnega društva v Slovenski Bistrici sredi leta 1901 je obsodil tedanjo slovensko politiko na Štajerskem ter zahteval ustanovitev katoliške slovenske kmečke stranke. Na deželnozborskih volitvah jeseni 1902 je neuspešno in brez podpore lavantinskega škofa Mihaela Napotnika nastopil v okraju Ljutomer-Ormož-Gornja Radgona.

S somišljeniki se je še intenzivneje posvetil organizaciji mladine v Mladeniških in Dekliških zvezah, ki so dobile svoje središče v pododboru Slovenske krščanskosocialne zveze v Mariboru. Kljub napredujoči politični ločitvi štajerskih Slovencev je bil Korošec jeseni 1905 postavljen za skupnega kandidata in konec maja 1906 izvoljen za poslanca pete kurije v avstrijski državni zbor, kjer je ostal do razpada monarhije. Do končne politične ločitve na Štajerskem je prišlo jeseni 1906, ko so mladi liberalci v Celju ustanovili Narodno stranko za Štajersko. Katoliški Slovenci so v odgovor najprej spremenili dotedanji pododbor Slovenske krščanskosocialne zveze v samostojno zvezo za Štajersko, katere predsednik je postal Korošec, konec januarja 1907 pa so ustanovili svojo politično stranko pod imenom Slovenska kmečka zveza za Štajersko.⁵

5 Kmečka zveza je v Kraljevini SHS zaživela maja 1919 kot Jugoslovanska kmetjska oz. kmečka zveza (JKZ) z uradnim glasilom *Domoljub*. Zvezo je osnoval in zanj sestavil program ter statut vplivni član SLS Fran Kulovec. Kmečka stanovskopolitična organizacija pod okriljem SLS je bila oblikovana za povečanje slovenske gospodarske samostojnosti v okviru (centralističnih)

Ta je začela z intenzivnim, zlasti gospodarskim delom in maja 1909 zmagovito nastopila na volitvah v štajerski deželni zbor. V splošni kuriji je bil izvoljen tudi Korošec, ki je postal predsednik Slovenskega kluba v deželnem zboru. Biograf je ponovno dajal prednost jugoslovanskemu politiku pred avstrijskim, ko je izpostavil, da je Korošec decembra 1909 zahteval združitev slovenskega dela Štajerske in Koroške z drugimi jugoslovanskimi pokrajinami v eno upravno celoto, februarja 1910 pa zaradi ponižujočega nastopa nemške večine proti Slovencem z obstrukcijo ohromil delo deželnega zbora.

▪ 16

V dunajskem državnem zboru je bil Korošec podpredsednik Slovenskega kluba in kasneje Hrvatsko-slovenske zajednice. Maja 1917 je bil izvoljen za predsednika Jugoslovanskega kluba, v imenu katerega je 30. maja 1917 prebral t. i. majniško deklaracijo, ki je zahtevala zedinjenje vseh jugoslovanskih dežel habsburške monarhije v samostojno državno telo pod habsburško oblastjo. Koliko je jugoslovanskemu politiku Korošču pomenila tesna zveza njegovega imena z deklaracijo, kaže eno od poglavij v monografiji, a jasno postane tudi ob branju biografskega gesla: »Spomladi 1918 se je razvilo živahno deklaracijsko gibanje po vsej Sloveniji. Vršili so se na prostem veliki tabori, kjer je govoril v prvi vrsti Korošec; največja manifestacija je bila 23. in 24. marca v Ljubljani, ko

ustavnopravnih določil. V skladu s sklepi vodstva stranke se je JKZ pridružila tudi štajerska Slovenska kmetijska zveza, njen pravni status pa je bil sprva v primerjavi z ostalimi članicami izjemen – ostale krajevne organizacije JKZ po Sloveniji so bile registrirane kot društva, medtem ko je imela štajerska organizacija Slovenske kmetijske zveze zaradi svoje vloge na Štajerskem pred oblikovanjem Kraljevine SHS (do skupščinskih volitev leta 1923) poseben položaj ter je bila tesno navezana na politično organizacijo SLS. Leta 1928 je bila JKZ preoblikovana v neodvisno stanovsko-strokovno in kulturno organizacijo. Po uvedbi diktature leta 1929 je razpuščena SLS v njenem okviru ohranila pomemben del privržencev. Decembra 1931 je bila razpuščena, a je bila decembra 1935 obnovljena kot Kmečka zveza s tesno navezavo na slovenski del JRZ.

Ustanovitev JKZ, Domoljub, 8. 5. 1919, 190; Slovenec, 6. 5. 1919, 1–2; Občni zbor JKZ, Slovenec, 10. 11. 1922, 1–3; Pravila okrajnih Kmečkih zvez in JKZ, Ljubljana 1920, 12–20; Anka Vidovič - Miklavčič - Odnos dr. Antona Korošča do Kmečke zveze in Slovenske dijaške zveze, v: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 1/1991, 125.

so zastopnice slovenskega ženstva izročile Korošču knjige z nad 200.000 podpisi za majsko deklaracijo.«

Decembra 1917 je bil petinštiridesetletnik v Ljubljani izvoljen za predsednika SLS (do 1920 se je stranka uradno imenovala Vseslovenska ljudska stranka), s čimer je z mesta načelnika izrinil desetletje starejšega Ivana Šusteršiča. Avgusta 1918 je Korošec postal še predsednik Narodnega sveta za slovenske dežele in Istro, oktobra pa je bil izvoljen za predsednika Narodnega Vijeća v Zagrebu, ki je 29. oktobra 1918 razglasilo ustanovitev neodvisne Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Narodnemu Vijeću je načeloval do 3. decembra 1918, saj je ta organ po jugoslovanskem državnem zedinjenju 1. decembra 1918 prenehal delovati. Grenak priokus, da Korošca v času zedinjenja ni bilo v domovini, je skušal zgladiti in opravičujoče pojasniti Koroščev biograf, ki je tedanje dogajanje v velikih podrobnostih nizal kar po dnevih: »Ko se je Korošec hotel vrniti v domovino, dolgo ni mogel dobiti potnih listov in spotoma je moral še v Veroni čakati dva dni. Tako se je vrnitev zavlekla preko 1. decembra 1918, ko se je v Beogradu izvršilo zedinjenje in proglasila Kraljevina SHS.«

V letih 1919–1920 je bil Anton Korošec poslanec v Začasnem narodnem predstavništvu, v letih 1920–1921 poslanec Ustavodajne skupščine (konstituante) in v letih 1921–1922 poslanec Zakonodajne skupščine. Za poslanca Narodne skupščine je bil izvoljen v letih 1923, 1925, 1927 in 1938, ko je svoja poslanska mandata iz Ljubljane in Ljubljane-okolice prenesel na Demetrija Vebleta in Rudolfa Smersuja; na parlamentarnih volitvah leta 1931 in 1935, ko je bil zakonsko določen nastop t. i. državnih list, (razpuščena) SLS ni nastopila.⁶ Pri tem velja izpostaviti Koroščevo razumevanje parlamentarnih volitev leta 1923, zapisano tudi v geslu *Slovenskega biografskega leksikona*, v skladu s katerim ga kot prvega med

17 ■

6 Bojan Balkovec, *Parlamentarne volitve v Jugoslaviji v letih 1920–1938*, s posebnim poudarkom na Sloveniji, doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, 1997, 68–69, 187–189, 206.

slovenskimi politikami ni bilo več mogoče ustaviti: »Po volitvah 18. marca 1923 je SLS dobila od 26 slovenskih mandatov 21, tako da je mogel Korošec poslej govoriti ‚v imenu slovenskega naroda.‘«

V letih 1918–1919 je bil prodorni politik podpredsednik jugoslovanske vlade, minister za preskrbo in obnovo ter minister za gozdove in rudarstvo. Leta 1920 je bil minister za promet – biograf je na tem mestu zakoličil za Korošca pomembno mesto, da je tedaj »zlomil komunistično splošno stavko« – leta 1924 minister za prosveto in zastopnik ministra za bogočastje ter leta 1928 minister za notranje zadeve. Od konca julija 1928 do začetka januarja 1929 je bil kot prvi Slovenec predsednik jugoslovanske vlade. Po uvedbi diktature je bil Anton Korošec v letih 1929–1930 minister za promet in nato za gozdarstvo in rudarstvo. Mimo Kranjčevega gesla v *Slovenskem biografskem leksikonu*, ki zadnjega obdobja življenja portretiranca ni več zajemalo, je bil Korošec v letih 1935–1938 ponovno jugoslovanski minister za notranje zadeve, ko se je polno posvetil zatiranju komunističnega gibanja in komunistov, v letu 1940 pa minister za prosveto, ko je zaradi približevanja jugoslovanske politike tretjemu rajhu, kateremu je bil močno naklonjen, vztrajal pri sprejemanju antisemitske zakonodaje. Leta 1939 je bil izvoljen za predsednika Senata Kraljevine Jugoslavije. SLS je načeloval do smrti decembra 1940.⁷

▪ 18

⁷ Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, Zagreb 1961 (dalje Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*), I., 287–309.

IVAN ŠUSTERŠIČ

»Zgodovinsko-patološka prikazen«

»Zakaj je bil Šusteršič prvi med nami? Glede znanstvene izobrazbe je bil sigurno zadnji, tudi kot govornik se ni mogel meriti z nami, izvirnih idej se je kaj malo rodilo v njegovi glavi – in vendar mirno izrekam, da v naši četvorici [Ivan Šusteršič, Evgen Lampe, Janez Evangelist Krek in Fran Šuklje so bili vodilni politiki SLS v prvem desetletju 20. stoletja, op. p.] je bil najmočnejši baš dr. Ivan Šusteršič! Kajti v političnem življenju prodere redoma oni, ki se odlikuje z najkrepkejšo voljo, ki jasno vidi svoj cilj pred seboj ter ga zasleduje z največjo brezobzirnostjo. [...] Tragična krivda njegova je bila, da je veliko svojo energijo, s katero je brezdvomno mnogo koristil stranki in deželi, uporabljal tudi v hrepenenju po časteh in v osebnih interesih. In to ga je pokopalo!«¹

19 ■

Narodno Vijeće v Zagrebu kot najvišje predstavniško telo, oblikovano za politično osamosvojitve jugoslovanskih narodov v avstro-ogrski monarhiji, je 19. oktobra 1918 izdalo t. i. Razglas o narodni samoodločbi Slovencev, Hrvatov in Srbov, v katerem je negativno odgovorilo na Manifest cesarja Karla s 16. oktobra 1918 o preoblikovanju avstro-ogrske monarhije na federativni osnovi.² Deželni odbor Kranjske z glavarjem Ivanom Šusteršičem³ na čelu je 22. oktobra 1918

1 Fran Šuklje, *Iz mojih spominov*, II. del, Ljubljana 1995, 268.

2 Jurij Perovšek, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*, Ljubljana 1998, 39–40.

3 Zapis priimka Šusteršič sta v osebnih dokumentih zapisovala Ivan Šusteršič in soproga Bogomila. Tako so priimek po letu 1918 v večini primerov zapisovali tudi v časnikih *Slovenec*, *Jutro*, *Straža*, *Slovenski narod*, *Kmetijski list*; v *Avtonomistu* se priimek pojavlja kot Šušteršič, v glasilu *Jugoslavija* tudi kot Sušteršič. V brošuri *Moj odgovor* je ime zapisano kot Šušteršič.

izdal obvestilo, da pozdravlja razglas Narodnega Vijeća in se mu v celoti pridružuje. Obvestil je javnost, da bo opravljal le še tekoče posle in se pripravljaj na izročitev poslov prihodnji legitimni državni oblasti, Šusteršič pa je v časniku *Resnica* zapisal: »V Narodnem Vijeću pa vidimo sedaj reprezentante pretežne večine jugoslovanskega naroda in hočemo to upoštevati.«⁴ Narodni svet za slovenske dežele in Istro v Ljubljani je kot vrhovno politično predstavništvo, ki je prevzelo vodenje slovenskega nacionalnega gibanja v monarhiji, Šusteršiča še isti dan odstavil.⁵ »Zares, tragičen konec poprej tako mogočnega moža,« je 27. oktobra 1918 v svoj dnevnik zapisal ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič.⁶

▪ 20

Za Šusteršiča, ki se je stežka poslovil z mesta deželnega glavarja ter je še januarja in oktobra 1918 s cesarjem Karlom govoril o oblikovanju narodnih vlad v avstrijskem delu monarhije, v nastajajoči jugoslovanski državi ni bilo mesta.⁷ Iz Ljubljane se je zaradi nevarnosti atentata nanj 28. oktobra 1918 umaknil na Dunaj.⁸ Dan za tem je bila oblikovana Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki se je 1. decembra 1918 združila s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (dalje Kraljevina SHS) pod srbsko dinastijo Karađorđević. Ivan Šusteršič se je zadrževal na Dunaju do konca januarja 1919, nato je bil do konca marca 1920 v Švici, do novembra 1920 pa v Italiji. Od decembra do marca 1921 je bil

4 Deželni glavar dr. Ivan Šusteršič o položaju, *Resnica*, 26. 10. 1918, 2.

5 France Dolinar, Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Ljubljana 1971, 27; Janko Pleterski, Dr. Ivan Šusteršič 1863–1925: pot prvaka slovenskega političnega katolicizma, Ljubljana 1998 (dalje Pleterski, Dr. Ivan Šusteršič), 439.

6 Nadškofijski arhiv Ljubljana (dalje NAL), fond: A. B. Jeglič, Dnevnik, 27. 10. 1918.

7 Ivan Hribar, Moji spomini, II. del, Ljubljana 1983–84 (dalje Hribar, Moji spomini), 268–269; Ivan Šusteršič, Moj odgovor, Ljubljana 1922 (dalje Šusteršič, Moj odgovor), 81, 93.

8 Matija Škerbec, Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja, II. del, Cleveland 1956–57 (dalje Škerbec, Pregled), 70–71; Hribar, Moji spomini, II. del, 268–269.

po lastnem pričevanju v avstrijskem Innsbrucku in se nato ustalil v Voldersu na avstrijskem Tirolskem.⁹

Vendar nekdanji mogočni vodja SLS, ki je leta 1917 načelstvo stranke predal Antonu Korošču, po odhodu v tujino ni nameraval ostati neopažen v politiki mlade jugoslovanske države. Domneve o njegovi ponovni vrnitvi v Ljubljano so se po letu 1918 redno pojavljale v slovenskih časnikih, vendar nobena politična stranka ni želela dajati vtisa o povezanosti z njim kot pomembnim členom avstro-ogrske preteklosti.¹⁰ Fama, ki se je v slovenskem političnem prostoru prijela zadnjega kranjskega deželnega glavarja v letih njegovega bivanja v tujini, je dobila oprijemljivo vsebino, ko je Šusteršič aprila 1922 v brošuri *Moj odgovor* podal neprizanesljivo ostro oceno delovanja SLS pod Koroščevim vodstvom.¹¹

»Naši so se pripravili na najhujši odpor,« je zapisal v dnevnik ljubljanski škof Jeglič, misleč na vodstvo SLS.¹² V aprilu 1922 je potekala intenzivna medijska promocija Šusteršičeve brošure v časniku liberalnih starinov *Slovenski narod*, ki so vest o njenem izidu objavili prvi in vsebino brošure tudi prvi komentirali.¹³ Do Šusteršiča so se jasno opredelili: »Kakor uvažujemo velike Šusteršičeve sposobnosti, tako ga predobro poznamo kot politika brez skrupljev, da bi mu mogli zaupati v trenutku, ko so se mu baje odprle oči in je postal iz Savla Pavel. [...] Smotri bomo borbo, ki se napoveduje v klerikalni

21 ■

9 Pleterski, Dr. Ivan Šusteršič, 445.

10 Politične vesti, Slovenec, 5. 4. 1922, 2; 10. 6. 1922, 2; Dr. Šusteršičeva brošura, Avtonomist, 8. 4. 1922, 3; Dnevne vesti, Avtonomist, 22. 4. 1922, 3; 12. 8. 1922, 3; 16. 12. 1922, 3; 30. 12. 1922, 4; Povratak dr. Šusteršiča, Avtonomist, 4. 11. 1922, 3; Politične beležke, Jutro, 9. 4. 1922, 2; Dnevne vesti, Slovenski narod, 12. 12. 1922, 3.

11 Dr. Šusteršič se vrne v Ljubljano, Avtonomist, 15. 8. 1921, 1; Dnevne vesti, Avtonomist, 21. 1. 1922, 3; Šusteršič v Jugoslavijo?, Jutro, 15. 4. 1922, 3; Dnevne vesti, Slovenski narod, 21. 5. 1922, 5; 11. 6. 1922, 4; 10. 8. 1922, 4; 7. 11. 1922, 3.

12 NAL, fond: A. B. Jeglič, Dnevnik, 17. 4. 1922.

13 Glej npr. prispevke v *Slovenskem narodu*: Dnevne vesti, 5. 4. 1922, 4; 6. 4. 1922, 3; 7. 4. 1922, 4; 8. 4. 1922, 3; 9. 4. 1922, 4; 14. 4. 1922, 3; 19. 4. 1922, 3; 22. 4. 1922, 3; 26. 4. 1922, 3; 27. 4. 1922, 4; 28. 4. 1922, 3; Kriza v klerikalni stranki, 6. 4. 1922, 1; O složnosti v klerikalni stranki, 13. 4. 1922, 1; Dr. Šusteršič redivivus, 14. 4. 1922, 1.

stranki, budno in pazno s puško ob nogi.«¹⁴ Škof Jeglič si je priskrbel izvod brošure že maja 1922 in olajšano ugotavljal, da je *Moj odgovor* spodleteli projekt.¹⁵ Drugačnega mnenja je bil Anton Novačan, literat in agilni vodja Slovenske zemljoradniške oz. republikanske stranke, ki je ob izidu Šusteršičeve brošure slikovito zapisal: »Stari volk ima še ostre zobe in je posebno g. dr. Korošca hudo ogriznil.«¹⁶ Tudi v Samostojni kmetijski stranki, neposredni politični tekmici SLS, so vsebinsko brošure pričakovano označili kot »smrtnonevarno rano« za SLS.¹⁷

Šusteršičeva argumentacija v brošuri je bila podobna tisti, ki so jo v dvajsetih letih prejšnjega stoletja v volilnih programih uporabljale tudi druge slovenske stranke, zato so Šusteršičevo izpoved pravilno razumele kot napoved politične vrnitve. »Pred nekaj leti se je utrgal nad menoj oblak strasti in zagrnil moje delo treh desetletij. V tej hudi uri se je potvorila slika mojega bitja in mojega stremljenja. [...] Sedaj pa je prišel dan, ko ukinjam svoj molk in odgovarjam svoji domovini,« je zapisal Šusteršič v uvodu, potem pa v podrobni analizi podal hudo kritiko politike stranke, ki jo je pred prvo svetovno vojno uspešno vodil. Podobno kot številni drugi nasprotniki v tistem času je tudi sam stranki pripel pečat klerikalizma, ki ga je definiral kot naslonitev delovanja na hierarhijo Katoliške cerkve. Da bi rešil ugled svojega preteklega vodenja in podal roko srbski politični eliti, je zvito opredelil upravičenost slovenskega klerikalizma v nekdanji katoliški državi s katoliško dinastijo, kjer je združeval narode, medtem ko je klerikalizem v Kraljevini SHS globoko razdvajal edinstveni

14 Naše stališče napram Šusteršiču, Slovenski narod, 15. 4. 1922, 3.

15 NAL, fond: A. B. Jeglič, fasc. 43, brošura Ivana Šusteršiča; Dnevnik, 2. 5. 1922.

16 Domače vesti, Naša vas, 20. 4. 1922, 2.

17 Šusteršičeva knjiga, Kmetijski list, 20. 4. 1922, 1; Kaj je povedal dr. Šusteršič, Kmetijski list, 20. 4. 1922, 1–2.

jugoslovanski narod (državni unitarizem) in izključeval nekatoliške verske skupine naroda, posebno pravoslavne Srbe.¹⁸

Šusteršič je v nadaljevanju prepričljivo utemeljeval, pri tem pa kazal s prstom predvsem na Korošca, da so se slovenski politiki kot soustvarjalci Kraljevine SHS leta 1918 dobro zavedali, da snujejo pretežno srbsko državo trojnega imena, zato je neiskreno in odveč njihovo kitenje programa stranke z nacionalno avtonomijo. SLS je očital nadzor nad katoliškim tiskom, vodstvo pa pravilno opredelil kot ozek neformalni krog ljudi v Mariboru in Ljubljani, ki ni bil skladen s člani izvršnega odbora stranke; in še: »Nobena stranka na svetu ne govori in piše toliko o svojih načelih in svojem idealnem stremljenju kot slovenska klerikalna stranka.«¹⁹ Tudi to je držalo. Korošec je kot načelnik stranke večkrat govoril o odločujočem pomenu trdnih idejnih izhodišč za strankino delovanje, tako tudi na shodu 31. julija 1927 v Kranju, ko je vzneseno zaključil: »Naša moč je v idejah.«²⁰

Ivan Šusteršič je v brošuri zagovarjal presenetljivo stališče, da nosi SLS odločilno politično odgovornost za izgubo Koroške po plebiscitu leta 1920 in za sklenitev rapalske pogodbe istega leta, s katero sta Kraljevina Italija in Kraljevina SHS v škodo slednje določili jugoslovansko zahodno mejo.²¹ Šusteršič je stranki naprtil tudi krivdo za neugodno menjavo denarne valute (krona v dinar) v razmerju 4 : 1 po oblikovanju prve jugoslovanske države.²² Drugi del brošure je posvetil izrekanju lojalnosti jugoslovanski oblasti,²³ kar je bilo zaradi etiket o njegovem »avstrijakantstvu« in »srbofobstvu« ključnega pomena za ponovno politično uveljavitev.

18 Šusteršič, Moj odgovor, 5, 11–47, 161–165, 182 in 208.

19 Prav tam, 17 in 23–26.

20 Znamenit (programatični) govor dr. Korošca v Kranju, Slovenec, 2. 8. 1927, 1–2.

21 Šusteršič, Moj odgovor, 27–29 in 38–43.

22 Politične vesti, Ljudski dnevnik, 8. 3. 1923, 3.

23 Šusteršič, Moj odgovor, 48–110.

Ob koncu brošure se je označil za fanatičnega strankarja in dogmatika, zato ne čudi, da so v SLS *Moj odgovor* interpretirali kot Šusteršičev radikalni prestop v unitarnocentralistični politični pol in najhujši politični napad na SLS sploh. Ostro so zavrnili sicer ustrezno tezo o nadzoru SLS nad katoliškimi časniki in izpostavili njegov spremenjeni odnos do Srbov; slednje je bilo za SLS še posebej pomembno, saj bi Šusteršič s sklenitvijo zavezništva s srbsko politično elito negativno vplival na povezave med NRS in SLS ter s tem ogrozil najvitalnejše strankine interese v jugoslovanski politični stvarnosti.²⁴

• 24

Pokrajinski namestnik Ivan Hribar, pristaš najvplivnejšega politika NRS Nikole Pašiča in eden najvidnejših slovenskih liberalnih starinov, ki so januarja 1923 obnovili Narodno napredno stranko in se aprila 1924 priključili slovenskemu delu NRS,²⁵ je imel Šusteršiča za »fanatičnega avstrijanta, [...] čigar politična modrost je temeljila vedno le na brezvestnih, z lažmi in denuncijacijami podprtih intrigah«. ²⁶ Predsedniku vlade Pašiču je v osebem pismu julija 1923 izrazil razočaranje nad slabo oceno vpliva Šusteršičeve vrnitve na enotnost v SLS: »Povratak dr. Šusteršičev, na kojeg je vlada stavila toliko nada, samo je tvrdje vezao klerikalce, mesto da ih je po Puceljevom uveravanju razdvojio.«²⁷ Kot kaže, je Šusteršič pred vrnitvijo v Ljubljano leta 1922 navezal stike z NRS s pomočjo vodilnega politika Slovenske kmetijske stranke Ivana Puclja. Čeprav so v strankinem glasilu *Kmetijski list* to zanikali,²⁸ je imel oktobra 1922, ko se je Pucelj srečal s Pašičem,²⁹ podobne

24 Dr. Šusteršič v novi izdaji, *Slovenec*, 13. 4. 1922, 1; Pakt med radikali, NNS in dr. Šusteršičem, *Slovenec*, 16. 2. 1923, 1; Za čast slovenskega naroda gre, *Slovenec*, 15. 3. 1923, 1.

25 Perovšek, Programi političnih strank, 22.

26 Hribar, Moji spomini, II. del, 94.

27 Arhiv Jugoslavije, fond: Nikola Pašič, št. 143, pismo Ivana Hribarja, 21. 7. 1923.

28 Pokrajinske vesti, *Kmetijski list*, 6. 9. 1922, 3; Volilna borba, *Kmetijski list*, 26. 1. 1923, 1.

29 Politične vesti, *Kmetijski list*, 18. 10. 1922, 2.

informacije tudi že vrh SLS.³⁰ Novembra 1922 se je s politiki Slovenske kmetijske stranke in z Leopoldom Lenardom, nekdanjim članom SLS, ki je prestopil v NRS, v Beogradu srečal tudi Šusteršičev pristaš Vladimir Pegan.³¹

Šusteršičevi privrženci, imenovani tudi starini ali šustercijanci, so Šusteršiča na čelu s kanonikom Jožefom Šiško 11. decembra 1922 pričakali na ljubljanskem kolodvoru.³² »Sigurno je, da se bo dr. Šusteršič udejeval še u politiki in zato vse radovedno pričakuje, kako se bo razvijao dvoboj med njim in dr. Korošcem,« je vest o Šusteršičevi vrnitvi pospremil Anton Novačan, nekdanji privrženec Samostojne kmetijske stranke, ki se je v tistih dneh ukvarjal z uvajanjem novega slovenskega pravopisa po načelu: piši, kakor govoriš.³³ Obujena politična dejavnost Šusteršičevih pristašev pa je silno vznemirila ljubljanskega škofa Jegliča. Bal se je razkola v SLS, zato je razmišljal o prepovedi političnega delovanja za nekatere duhovnike, česar slednjič ni uresničil.³⁴

Šustercijanci so bili prikrito organizirani ves čas Šusteršičeve odsotnosti in so bili v SLS izredno stigmatizirani.³⁵ Tedanjim poznavalcem političnega prostora je bil znan primer Ivana Štefeta, ki je kot šustercijanec zaradi hudega psihičnega pritiska storil samomor,³⁶ škof Jeglič pa je decembra 1918 v dnevniku pisal, da so bili nekdanji Šusteršičevi privrženci

30 NAL, fond: A. B. Jeglič, Dnevnik, 13. 10. 1922; Ena številka Slovenca, Kmetijski list, 8. 11. 1922, 2.

31 Dnevne novice, Slovenec, 12. 11. 1922, 3; Dnevne vesti, Slovenski narod, 29. 12. 1922, 4; Pričetek dr. Šusteršičevega političnega delovanja, Jugoslavija, 30. 12. 1922, 1.

32 Pokrajinske vesti, Kmetijski list, 13. 12. 1922, 2; Domače vesti, Jutro, 12. 12. 1922, 3.

33 Predlog, da odstranimo iz slovenščine nenaravno ‚elkarenje‘, Republikanec, 7. 12. 1922, 1; Domače vesti, Republikanec, 14. 12. 1922, 3.

34 NAL, fond: A. B. Jeglič, Dnevnik, 13. 10. 1922; 7., 8. in 21. 11. 1922.

35 Prav tam, 27. 10. 1918; 23. 11. 1919; 27. 11. 1919; Izdajalec dr. Šusteršič na delu, Kmetijski list, 18. 12. 1919, 6; Z Iga, Kmetijski list, 1. 4. 1920, 3; Politične vesti, Kmetijski list, 6. 4. 1922, 4.

36 NAL, fond: A. B. Jeglič, pismo Ivana Šusteršiča, Volders, 14. 6. 1922.

(duhovniki) izpostavljeni fizičnim napadom faranov.³⁷ Po letu 1918 je ugotavljal, da so se duhovniki uspešno pomirili in pozabili na razdor v SLS, a je ob izidu brošure *Moj odgovor* aprila 1922 na konferenci dekanov kot temo dnevnega reda spet določil: O raznih strujah pri duhovnikih glede političnih vprašanj.³⁸ Poleg kaplana Šiške so bili najvidnejši starini duhovnik Matija Škerbec, Anton Koblar, Franc Zajec, odgovorni urednik Šusteršičevih časnikov *Ljudski tednik* in *Ljudski dnevnik* Franc Jereb ter odvetnik Vladimir Pegan.

Ivan Šusteršič je v prvem javnem nastopu po vrnitvi v Ljubljano poudaril zvestobo državi ter jugoslovanstvu.³⁹ Vest, da se bo politično vezal na srbske radikalce in oblikoval radikalno katoliško stranko, je bila slovenski javnosti predstavljena že aprila 1922,⁴⁰ zato je njegovo potovanje v Beograd tik pred koncem leta 1922, kjer se je srečal tudi z Nikolo Pašičem, pripeljalo do prenegljenih sklepov, da bo nekdanji načelnik SLS nastopil kot kandidat NRS v Sloveniji.⁴¹ »Moral je biti res prizor za bogove, ko sta se sestala Šusteršič in Pašič,« so zapisali v *Slovincu*.⁴²

Šusteršič se je ob koncu leta 1922 v Beogradu srečal tudi z drugimi vplivnimi srbskimi politikami iz NRS (Ljubomirjem Jovanovićem, Lazarjem Markovićem) in z demokratoma Krsto Timotijevićem ter Ljubomirjem Davidovićem. Priznal je, da je Pašič ob prvem srečanju nanj naredil »fascinirajoč vtis«.⁴³

37 NAL, fond: A. B. Jeglič, Dnevnik, 25. 12. 1918.

38 Prav tam, 15. 7. 1920; 17. 4. 1922; NAL, fond: A. B. Jeglič, fasc. 28, pismo Ivanu Šusteršiču, Gornji Grad, 26. 7. 1922.

39 Dnevne vesti, Jutro, 14. 12. 1922, 3.

40 Politične vesti, Kmetijski list, 6. 4. 1922, 4.

41 Šusteršič nastopi že na prihodnjih volitvah, Jutro, 29. 12. 1922, 1; Dnevne vesti, Slovenski narod, 29. 12. 1922, 4; Protić obupuje nad Korošcem, Jutro, 30. 12. 1922, 1; Šusteršič – kandidat radikalne stranke, Jutro, 2. 1. 1923, 1; Politična situacija, Jutro, 3. 1. 1923, 1.

42 Dnevne novice, Slovenec, 29. 12. 1922, 3.

43 NAL, fond: A. B. Jeglič, fasc. 28, pismo Ivana Šusteršiča, Volders, 14. 6. 1922; Politična akcija dr. Šusteršiča, Slovenski narod, 30. 12. 1922, 1–2; Konference dr. Šusteršiča v Beogradu, Slovenski narod, 3. 1. 1923, 2.

Novinar mariborske *Straže*, ki jo je Šusteršič v svoji brošuri obtožil »zasmrajevanja javnega mnenja«,⁴⁴ je tedaj cinično in izzivalno zapisal: »In Pašičeva radikalna vlada je bila prva vlada, ki je po vladi Karla Habsburškega počaščena s simpatijami g. Šusteršiča.«⁴⁵ Šusteršič je konec februarja 1923 ponovno potoval v Beograd, kjer ga sprejel Niko Zupanič/-ć, radikalni minister brez resorja in edini Slovenec v Pašičevi vladi.⁴⁶

Narodna ljudska stranka je 8. februarja 1923 postala del jugoslovanske politične stvarnosti, vendar je Šusteršič kot ustanovni datum nove stranke razumeval dan, ko je izgubil mesto načelnika SLS, s čimer je brez oklevanja pokazal, da si želi simbolnega kapitala stranke, ki jo je nekoč vodil.⁴⁷ Vrnitev v politiko je pojasnil z »notranjo silo«, ki ga žene, da ne odreče domovini bogatih političnih izkušenj.⁴⁸ Program Narodne ljudske stranke je izhajal iz načela o »samovladi ljudstva na temelju pozitivnega krščanstva« in zavrnil »klerikalizem« ter zlorabo Katoliške cerkve v strankarske namene.⁴⁹ Šusteršič se je že v brošuri zavzel za sklenitev konkordata z Vatikanom,⁵⁰ v programu pa še posebej za versko strpnost v multikonfesionalni državi. Naslednja točka programa Narodne ljudske stranke je govorila o »državnem edinstvu« v Kraljevini SHS in je bila pogoj za sodelovanje z NRS kot najvplivnejšo srbsko stranko: »Srbi, Hrvati in Slovenci tvorimo ujedinjen državni narod trojnega imena in trojne individualnosti.«⁵¹

44 Šusteršič, Moj odgovor, 158.

45 Beležke, Straža, 5. 1. 1923, 2.

46 Dr. Šusteršič referira, Slovenec, 28. 2. 1923, 1.

47 NAL, fond: Ivan Šusteršič, Proglas o ustanovitvi Narodne ljudske stranke, 22. 11. 1917; Proglas narodu!, Ljudski tednik, 8. 2. 1923, 1–3; Momčilo Zečević, Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921: od majniške deklaracije do vidovdanske ustave, Maribor 1977 (dalje Zečević, Slovenska ljudska stranka), 85–86.

48 Ivan Šusteršič, Moj povratek v javno življenje, Ljudski tednik, 8. 2. 1923, 3.

49 Proglas narodu!, Ljudski tednik, 8. 2. 1923, 1–3.

50 Šusteršič, Moj odgovor, 130.

51 Proglas narodu!, Ljudski tednik, 8. 2. 1923, 1–3.

Šusteršič je v brošuri analiziral in kritično ocenil avtonomistično idejo kot osnovo programa SLS, o kateri obširneje v enem naslednjih poglavij, zahtevo SLS po reviziji vidovdanske ustave iz leta 1921 pa zavrnil kot neuresničljivo. V volilni kampanji Narodne ljudske stranke, usmerjeni predvsem v diskreditiranje politike SLS, je kot alternativo izpostavljal kranjsko deželno avtonomijo, ki se ji slovenske stranke ob prehodu v novo državo ne bi bile smele odpovedati.⁵² Tudi v časopisni polemiki s predhodnikom na mestu kranjskega deželnega glavarja Franom Šukljetom, ki je Šusteršiča označil za »dokaj spretnega taktika«, a v osnovi kot »zgodovinsko-patološko prikazen«,⁵³ je Šusteršič ponovno kritiziral zlasti zahtevo SLS po zakonodajni avtonomiji. Pojasnjeval je, da Narodna ljudska stranka zahteve po reviziji ustave, ki je onemogočala avtonomijo, ni izrecno sprejela v svoj program, saj bo »ljudsko samovlado in samoodločbo« dosegla po taktični, in ne po programski poti.⁵⁴ Ko si je s tem v predvolilni brošuri SLS in njenem glasilu *Slovenec* pridobil status rušitelja strankine integritete in vzdevke, kot so reptil, Pašičev negovanec, hlapec velesrbskega režima oz. srbski hlapec,⁵⁵ je odgovoril: »Izjavljam pod svojo osebno odgovornostjo, da je vse [...] od prve do zadnje besede zlagano. [...] Kar se mene tiče, spre-

52 Moralni razkroj SLS, *Ljudski dnevnik*, 2. 3. 1923, 1; *Politične vesti*, *Ljudski dnevnik*, 27. 2. 1923, 2; 24. 2. 1923, 2, 26. 2. 1923, 3; 2. 3. 1923, 2; Kaj je klerikalizem, *Ljudski dnevnik*, 1. 3. 1923, 1; Avtonomisti, pozor!, *Ljudski dnevnik*, 7. 3. 1923, 1; Doklej še?, *Ljudski dnevnik*, 8. 3. 1923, 1; SLS in avtonomija, *Ljudski dnevnik*, 12. 3. 1923, 1; Še enkrat avtonomija, *Ljudski dnevnik*, 14. 3. 1923, 1; Politični položaj, *Ljudski dnevnik*, 5. 4. 1923, 2; Šusteršič, Moj odgovor, 161–165.

53 Fran Šuklje, Zakaj – nazaj?, *Slovenec*, 6. 2. 1923, 3, in 7. 2. 1923, 2.

54 Ivan Šusteršič, Revizija ustave, *Ljudski dnevnik*, 3. 2. 1923, 1; Isti, Na sramotni kamen, *Ljudski dnevnik*, 5. 2. 1923, 1; Isti, Avtonomija, *Ljudski dnevnik*, 15. 2. 1923, 1–2; Isti, Preko osebnosti na dnevni red, *Ljudski dnevnik*, 8. 2. 1923, 1; Isti, Razkrinkani centralisti, *Ljudski dnevnik*, 13. 2. 1923, 1; Isti, Še enkrat razkrinkani centralisti, *Ljudski dnevnik*, 19. 2. 1923, 1; Isti, Avtonomija v ustih – centralizem v dejanju, *Ljudski dnevnik*, 24. 2. 1923, 1; Intervju z dr. Šusteršičem, *Ljudski dnevnik*, 5. 3. 1923, 1–2.

55 *Politične vesti*, *Slovenec*, 20. 1. 1923, 2; 2. 2. 1923, 2; Srbski hlapec, *Slovenec*, 4. 2. 1923, 1; Dnevne novice, *Slovenec*, 11. 2. 1923, 3.

jemam ta izbruh najnižjih strasti in patološkega sovraštva s tihim duševnim mirom, ki ga daje zavest boljše vzgoje.«⁵⁶

Seznanjen s politično kulturo v Švici, je Šusteršič vzroke za krizo Kraljevine SHS na notranje- in zunanjepolitičnem področju videl v pomanjkanju državljske zavesti. Za znak politične nezrelosti je ocenil stanje duha, ko državljani razumejo državo zgolj kot servis, niso pa pripravljeni prevzeti odgovornosti za soodločanje.⁵⁷ Kritično je ocenil strankarski sistem v Kraljevini SHS in predlagal njegovo reformo po modelu zahodnoevropskih demokracij: »Naše stranke so večinoma neke vrste kaste, ki se bijejo za nadvlado v državi iz edinega razloga, da uporabijo oblastvena sredstva države za interese kaste. Če je pa ena sama kasta prešibka, da bi se zamogla z lastnimi močmi polastiti državnega krmila, [...] potem se znajde več kast v družabno razmerje in si kakor trgovski družabniki porazdele ‚čisti dobiček‘.«⁵⁸

Glede zunanjepolitičnih vprašanj se je Šusteršič podobno kot SLS zavzemal za vzpostavitev diplomatskih odnosov z Zvezo sovjetskih socialističnih republik, čemur je ostro nasprotoval predvsem kralj Aleksander.⁵⁹ Kot v času prve svetovne vojne je bil Šusteršič tudi po njej prepričan, da so dobri odnosi z Italijo odločilnega pomena za stabilno politiko balkanskega in srednjeevropskega prostora.⁶⁰ Predlagal je spoštovanje rapalskega dogovora ter skrb za ohranitev kulturnih stikov s Slovenci v Italiji.⁶¹

Program Narodne ljudske stranke je izpostavil kmeta kot jedro naroda, njegova izhodišča pa so se ujemale s programom

56 Ivan Šusteršič, Na sramotni kamen, Ljudski dnevnik, 5. 2. 1923, 1; Politične vesti, Ljudski dnevnik, 16. 2. 1923, 2.

57 Politika poštenosti, Ljudski tednik, 8. 2. 1923, 4; Šusteršič, Moj odgovor, 111–114.

58 Šusteršič, Moj odgovor, 114–115 in 117–118.

59 Anton Korošec, Nekaj evropske politike, v: Socialna misel, št. 3/1926, 53–54; Šusteršič, Moj odgovor, 131–133.

60 Škerbec, Pregled, II. del, 64.

61 Šusteršič, Moj odgovor, 134.

SLS tudi v zavzemanju za socialne reforme, zmanjšanje denarnih prispevkov v obrambne namene, povečanje izvoza in zmanjšanje uvoza, razvoj industrije, moderniziranje državne uprave in reformo davčnega sistema.⁶² Antonu Korošču so Šusteršičevi razmisleki kasneje prišli prav, saj jih je leta 1926 razvil in nekoliko nadgradil v razpravah »Krizna parlamentarizma« in »Nekaj evropske politike«, objavljenih v konservativno usmerjenem mesečniku *Socialna misel*.

Narodna ljudska stranka je na volitvah v Narodno skupščino 18. marca 1923 nastopila z lastno kandidatno listo,⁶³ ki je mimogrede razkrivala tudi centre in bele lise političnega vpliva Antona Korošca. Nosilec liste je bil Šusteršič, kandidirali pa so še: Franc Zajec (volilna okraja Ljubljana-okolica in Kamnik), Josip Doltar (volilni okraj Črnomelj), Fran Bartol (volilna okraja Kočevje in Litija), Janez Jereb (volilni okraj Kranj), Vladislav Pegan (volilna okraja Novo mesto in Krško), Fran Drobnič (Logatec) in Alojzij Peterman (volilni okraj Radovljica).⁶⁴ Predvolilni shodi Narodne ljudske stranke so bili najštevilnejši na Dolenjskem,⁶⁵ medtem ko je imel Korošec na Štajerskem trdno, Šusteršiču izredno nenaklonjeno zaslombo, zato Narodna ljudska stranka v mariborskem volilnem okrožju sploh ni kandidirala. Januš Golec, urednik v Tiskarni sv. Cirila v Mariboru, ki je izdajala katoliška časnika *Stráža* in *Slovenski gospodar*, je v neobjavljenih spominih Šusteršiča močno očrnil: »In kmalu po tem, ko je že bil dr. Krek položen v grob, je začel dr. Šusteršič spletkariti proti uresničenju velike jugoslovanske ideje. Iz užaljenega slavohlepja in iz političnih nagibov je izstopil iz Jugoslovanskega kluba, za-

62 Proglas narodu!, *Ljudski tednik*, 8. 2. 1923, 1–3; Andrej Gosar, Načrt političnega programa, v: *Socialna misel*, 1922, 185–189.

63 Škerbec, *Pregled*, II. del, 74.

64 Šusteršičeva lista za kranjsko okrožje, *Jutro*, 22. 2. 1923, 2; Kandidati Narodne ljudske stranke, *Ljudski tednik*, 22. 2. 1923, 1.

65 Lepo uspela shoda, *Ljudski dnevnik*, 6. 3. 1923, 2–3; *Ljudski tednik*, 8. 3. 1923, 8–9; Fiasko Šusteršičevega agenta, *Slovenec*, 11. 2. 1923, 1; *Politične vesti*, *Slovenski narod*, 20. 2. 1923, 2; 27. 2. 1923, 2.

pustil jugoslovanske bojavnike in se začel udinjati nemškemu ter madžarskemu stremljenju. Da bi pa popolnoma dokončal svoje uskoško delo in svoj politični načrt, je poskusil v zelo resnem času razbiti svojo lastno stranko, kar pa se mu hvala Bogu ni posrečilo.«⁶⁶

Na višku volilne kampanje je Šusteršičevo politično dejavnost in zlasti njegov boj za simbolni kapital SLS s prestižnega mesta – zboru zaupnikov v Ljubljani – končno ošvrknil še Anton Korošec. Njegova igriva nonšalanca je govorila o tem, da je čutil kot načelnik stranke in jugoslovanski politik suvereno premoč nad nekdanjim tekmecem: »Zadnje dni se je med Slovenci začela razvijati tudi politična veda, politična znanost kot znanost. Politični znanstveniki so dognali, da mi nimamo stranke in da je bila ta pravnomočno razpuščena dne 22. novembra 1917. [...] Kot praktičen politik, ki se ne pečam s takim znanstvenim raziskovanjem, pa čutim in rečem, da smo res mlada stranka, ker se čutimo mlade in krepke in zdrave.«⁶⁷

Koroščeva politična premoč ni bila zgolj njegov intimni občutek. V nasprotju s prizadevanji Ivana Šusteršiča, ki se je marca 1919 pogajal z italijansko vlado proti interesom jugoslovanske države, je imel njegov naslednik na čelu slovesnega osrednjih oblikovalcev državne tvorbe južnoslovanskih narodov.⁶⁸ V Šusteršičevem odnosu do Korošca je moralo nekaj dodatnega nelagodja povzročati tudi dejstvo, da je leta 1918 novega načelnika SLS v pismu prosil, naj posreduje pri regentu Aleksandru za njegovo vrnitev. Zapisal je, da lojalno

66 Nadškofijski arhiv Maribor (dalje NAM), fond: Januš Golec, Spomini; glej tudi: Shodi KZ, Slovenski gospodar, 13. 4. 1922, 3–4; Nova Štifa, Slovenski gospodar, 20. 4. 1922, 5; Shod SLS v Št. Lovrencu, Straža, 24. 4. 1922, 2; Poslanci Jugoslovanskega kluba, Straža, 26. 4. 1922, 2; Sijajno zborovanje KZ v Žalcu, Slovenski gospodar, 27. 4. 1922, 1–2; Šusteršičev gnoj, Straža, 14. 4. 1922, 1; Odpadniki, Slovenski gospodar, 20. 4. 1922, 1; Obsodba dr. Šusteršiča, Straža, 19. 4. 1922, 2; Šusteršič in Pašič, Straža, 8. 1. 1923, 1.

67 Zbor zaupnikov SLS – govor Antona Korošca, Slovenec, 6. 2. 1923, 1–2.

68 Pleterski, Dr. Ivan Šusteršič, 449–452; Uroš Lipušček, Ave Wilson: ZDA in prekranje Slovenije v Versaillesu 1919–1920, Ljubljana 2003, 250.

sprejema novonastalo državo, ki jo je sicer dojemal kot Veliko Srbijo s pravoslavno dinastijo na čelu, zatrdil je še, da se ne namerava ukvarjati s politiko, temveč se vidi v diplomatski službi, zlasti v Vatikanu. Anton Korošec na pismo ni odgovoril, temveč je Šusteršiču po posredniku sporočil, da nima službe zanj: »Vedno mi zveni v ušesih Korošček: ‚Povej mu, da sedaj ni nič!‘«⁶⁹ Kot je značilno za javne osebnosti v odhajanju, je tudi Šusteršič žalost nad izgubo položaja usmeril v naslednika, medtem ko Korošec ni izgubljal energije z brez-zobim nasprotnikom. O globokem nesoglasju s Koroščem je Šusteršič razpredal tudi Albinu Prepeluhu na srečanju v nekem graškem hotelu leta 1922, vendar je malo verjetno, da ni opazil, kolikšno politično moč generira novi katoliški pravak po prvi petletki delovanja v novi jugoslovanski državi. V dogovorih z unitaristično in centralistično NRS pa je očitno zaznal dovolj trdno rešilno bilko, da se je odločil tvegati ne glede na to, da za razliko od Korošča ni poznal niti Srbov niti srbske politike: »O njih sem vedel samo, da se vsi pišejo na -ić, da je njihov večni vladni predsednik Nikola Pašić in da so nekateri srbski politiki veliko zaslužili pri nabavi orožja v Franciji.«⁷⁰

Za nikogar tako ni moglo biti presenečenje, ko so bili s skupščinskimi volitvami 18. marca 1923 pokopani upi NRS po bistvenem preobratu slovenskega volilnega telesa s pomočjo Šusteršičeve stranke, ki je v volilnem okrožju Ljubljana-Novo mesto dobila le 739 glasov volivcev (1,02 %), še največ pa v volilnem okraju Ljubljana-okolica (1,59 % glasov volivcev) in Ljubljana-mesto (1,48 % glasov volivcev), kjer so bili urbani volivci tradicionalno nenaklonjeni SLS.⁷¹

Slovenski časniki niso komentirali Šusteršičevega neuspeha na volitvah, škof Jeglič pa je v dnevnik zapisal, da mu

69 Šusteršič, Moj odgovor, 50–52, 175.

70 Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, Ljubljana 1938, 147–148.

71 Brez naslova, Slovenec, 19. 3. 1923, 2–3; Izid volitev, Jutro, 20. 3. 1923, 2; Volilne številke, Kmetijski list, 28. 3. 1923, 1.

je žal predvsem duhovnikov – starinov, ki so jim bili verniki nenaklonjeni; šele junija 1924 je po vizitacijah zapisal, da se starini spet približujejo SLS.⁷² Ivan Šusteršič je pričakoval dva poslanska mandata v Narodni skupščini, po volitvah pa se je umaknil iz politike.⁷³ Konec leta 1920 je bil na lastno prošnjo izpisan iz imenika odvetnikov Odvetniške zbornice v Ljubljani,⁷⁴ novembra 1922 pa je zaprosil za ponovni vpis.⁷⁵ Čeprav je bil eden od argumentov odbora zbornice proti Šusteršičevemu vpisu v imenik odvetnikov v začetku leta 1923 povsem političen – izdaja brošure *Moj odgovor*⁷⁶ – je po izrednem občnem zboru zbornice 19. aprila 1923 spet dobil dovoljenje za opravljanje odvetniške službe;⁷⁷ maja 1923 je odprl pisarno v stavbi Ljudske posojilnice na Miklošičevi ulici v Ljubljani.⁷⁸

Po porazu na parlamentarnih volitvah starini niso povsem opustili političnega delovanja. Karel Pollak, lastnik INDUS, d. d. – usnje, jermeni, galanterija, in eden glavnih oglaševalcev v časnikih *Ljudski tednik* in *Ljudski dnevnik*, ter odvetnik Vladimir Pegan sta februarja 1924 ustanovila posojilnico, junija 1924 pa so poskušali starini ob pomoči vladajoče SDS prevzeti poslovanje katoliško usmerjene Jugoslovanske tiskarne tako, da bi ta dobila začasnega upravitelja – Ivana Šusteršiča. »Naši so o pravem času to zasledili,« je olajšano pisal Jeglič, ki je ob pravni pomoči Janka Brejca kupil Jugoslovansko tiskarno od Tiskovnega društva.⁷⁹ Spomnimo, da je Šusteršič izgubo nadzora nad pisanjem katoliških časnikov

72 NAL, fond: A. B. Jeglič, Dnevnik, 29. 3. 1923 in 29. 6. 1924.

73 Šusteršič nastopi že na prihodnjih volitvah, Jutro, 29. 12. 1922, 1; Politične vesti, Slovenski narod, 10. 1. 1923, 3; Šusteršič, *Moj odgovor*, 16.

74 NAL, fond: Ivan Šusteršič, pismo odboru odvetniške zbornice, št. 9/1923.

75 Pleterski, Dr. Ivan Šusteršič, 465; Dnevne vesti, Avtonomist, 21. 10. 1922, 3.

76 Pokrajinske vesti, Kmetijski list, 25. 4. 1923, 2; Pleterski, Dr. Ivan Šusteršič, 467.

77 NAL, fond: Ivan Šusteršič, pismo Odvetniške zbornice, 20. 4. 1923.

78 Domače vesti, Ljudski tednik, 3. 5. 1923, 6.

79 NAL, fond: A. B. Jeglič, Dnevnik, 13. 2. 1924 in 24. 6. 1924.

razumel kot odločilen dejavnik za svoj politični zlom, za kar je krivil škofa Jegliča.⁸⁰

Antona Bonaventuro Jegliča in Ivana Šusteršiča je pred njegovim razhodom z vodstvom SLS vezalo posebno razmerje.⁸¹ Poleti 1922 se je med nekdanjima prijateljema razvila živahna korespondenca, v kateri je Šusteršič usmeril v škofa srdit gnev zaradi izgube političnega položaja.⁸² Osredotočiti se velja zlasti na Šusteršičevo pismo s 14. junija 1922, ki je pomenilo organsko nadaljevanje brošure *Moj odgovor*, saj je želel Šusteršič sporna vprašanja med njima rešiti zasebno, v javnosti pa ohraniti spoštovanje do Jegličevega cerkvenega dostojanstva. Kot »osebno odgovornega« je pozval škofa, da posreduje v uredništvu *Slovenca* in doseže preklic obtožb proti njemu po izdaji brošure.⁸³

Čeprav je Šusteršič v pismu iz Voldersa junija 1922 zapisal, da je Jegliču odpustil, ker se je leta 1917 politično ločil od njega, izražajo naslednje besede njegovo velikansko razočaranje nad izdajo: »In sedaj prehajam k najkočljivejši točki, k vnebovpijoči krivici, ki se mi je zgodila in za katero nosite v prvi vrsti VI odgovornost. Vaša odgovornost za to krivico je tako velika in tako evidentna, da zmorem žal opravičeno reči: Vsa ta krivica je Vaše delo! Kajti nikdar bi se ne bil mogel izvršiti moralični umor, ki se je zagrešil proti meni, da ne bi bili morilcem nudili Vi svojo pomoč, svojo zaščito in še celo svojo škofovsko avtoriteto.«⁸⁴

Naglo osiveli Šusteršič, ki je po volitvah živel med tirolskim Voldersom in Ljubljano, je že nekaj časa bolehal in se zdravil

80 NAL, fond: A. B. Jeglič, fasc. 28, pismo Ivana Šusteršiča, Volders, 14. 6. 1922; Šusteršič, *Moj odgovor*, 157–158.

81 NAL, fond: Ivan Šusteršič, pismo škofa Jegliča, 18. nečitljivo (oktober?) 1917; Šuklje, *Iz mojih spominov*, II. del, 264; Hribar, *Moji spomini*, II. del, 248.

82 NAL, fond: A. B. Jeglič, fasc. 28, pismo Ivanu Šusteršiču, Gornji Grad, 26. 7. 1922; pismo Ivana Šusteršiča iz Voldersa, 24. 8. 1922.

83 NAL, fond: A. B. Jeglič, fasc. 28, pismo Ivana Šusteršiča, Volders, 14. 6. 1922.

84 Prav tam.

v Radencih, kjer ga je zadela kap, 7. oktobra 1925 pa je umrl v svojem ljubljanskem stanovanju.⁸⁵ Ob njegovi smrti so si bila poročila v slovenskih političnih časnikih različnih usmeritev edina, da je šlo za eno najopaznejših osebnosti v slovenski politični zgodovini.⁸⁶ Z elegantnim simbolnim otresenjem poslednjega avstro-ogrskega prahu, ki se je sodobnikom prikazoval le še kot patologija, s svojega političnega plašča je lahko Anton Korošec opogumljen zakorakal v zrelo obdobje petdesetletnika, ko je prišla v beograjskem političnem labirintu v polnosti do izraza njegova brezhibna politična taktika.

85 NAL, fond: Anton Koblar, fasc. 23, pismo Ivana Šusteršiča, Volders 29. 7. 1924; Škerbec, Pregled, II. del, 74–76; Dr. Krek in dr. Šusteršič, Ljudski tednik, 31. 5. 1923, 2–3.

86 Dr. Ivan Šusteršič, Slovenec, 8. 10. 1925, 2; Jutro, 8. 10. 1925, 2; Slovenski narod, 9. 10. 1925, 2; Domoljub, 15. 10. 1925, 1–2; Straža, 9. 10. 1925, 2.